

УДК 338.242

В. С. Габор,

к. е. н., доцент, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"

З. В. Колос,

к. е. н., доцент, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України "Бережанський агротехнічний інститут"

ДОМОГОСПОДАРСТВА: СУТНІСТЬ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

V. Habor,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Separated subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

Z. Kolos,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Separated subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Berezhany Agrotechnical Institute"

THE HOUSEHOLDS: ESSENCE, PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Ринкова економіка сприяє розвитку різноманітних форм власності і господарювання. Однією із таких форм є домогосподарства, роль яких в економіці значно зростає. У статті розглядаються теоретичні питання функціонування домашніх господарств, розкриваються проблеми функціонування і перспективи їх розвитку. У сільській місцевості особливо це стосується господарств населення, які відіграють важливу роль у постачанні сільськогосподарської продукції на внутрішній ринок, забезпеченості зайнятості селян та поповненні джерел своїх доходів. Ці господарюючі суб'єкти стикаються в сучасних умовах зі значними труднощами і вимагають підтримки та допомоги з боку державних органів. Особливо сільське населення потерпає від диспаритету цін, відсутності належної системи інфраструктури закупівель. Істотне відставання споживання населенням від науково обґрунтованих норм харчування окремими видами сільськогосподарських продуктів свідчить про необхідність подальшого їх розвитку і підтримки. Особливо це стосується особистих селянських господарств. Тому проблема пошуку шляхів підвищення ефективності роботи цих господарств є надзвичайно актуальною.

The market economy contributes to the development of various forms of ownership and management. One of these forms is households whose role increases significantly in the economy. The article deals with theoretical issues of households functioning, the problems of functioning and prospects of their development are also revealed. In rural areas, especially it concerns the households of the population that play an important role in the supply of agricultural products on the internal market, providing the villagers employment and replenish of their income sources. These economic agents face, in modern conditions, the significant challenges and require support and help from the public authorities. Especially the rural population suffers from a disparity of prices, lack of proper system of infrastructure procurements. A significant backlog of consumption by the population from the scientifically based nutritional standards by certain types of agricultural products demonstrates the need for further their development and support. It especially concerns the private farms. That is why the problem of finding ways to improve the efficiency of work of these farms is extremely important.

Ключові слова: ринок, підприємництво, домогосподарство, господарства населення, мотивація, конкуренція, реалізація.

Key words: market, enterprise, households, farms of the population, motivation, competition, realization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах розвитку соціально-ринкової економіки функціонують різні економічні сектори та суб'єкти підприємницької діяльності, що включають фізичних та юридичних осіб. Одним із таких секторів є домашні

господарства. З посиленням розвитку товарних відносин, різноманітності форм власності і господарювання роль домогосподарств у економіці значно зростає. Особливо це стосується аграрного виробництва, яке забезпечує продовольчу безпеку краї-

ни. Тому вже на даному етапі треба посилити державну політику сприяння сільськогосподарської діяльності домогосподарств і, зокрема господарств населення, які продукують близько 50% загального обсягу валового виробництва сільськогосподарської продукції. Усе це зумовлює необхідність аналізу стану діяльності зазначених суб'єктів господарювання, їх проблем і перспектив розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню ролі і розвитку селянських господарств приділяли і приділяють увагу такі вчені-економісти аграрної сфери, як С.І. Демяненко, В.К. Збарський, І.Г. Кириленко, М.Й. Малик, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Онищенко, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, І.В. Свиноус, В.Г. Федоренко, О.М. Шпичак, В.В. Юрчишин та інші дослідники. Важливість розвитку домашніх господарств сільськогосподарського спрямування у сучасних умовах залишається актуальним і вимагає подальших досліджень.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розкриття ролі домогосподарств у економіці країни, обґрунтування проблем і перспектив розвитку та необхідності посилення державної політики сприяння їх діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У системі економічних відносин становище і роль домогосподарств постійно змінюється, адже їх діяльність залежить від рівня розвитку продуктивних сил, які активно впливають на тип та стан економіки через свої потреби та інтереси. Так, в умовах адміністративно-командної системи господарювання помітну частку аграрної продукції виробляли домогосподарства, які іменувались як особисті підсобні господарства. Проте сільськогосподарська діяльність за своїм юридичним статусом не могла бути в той час вагомим джерелом доходу, оскільки розміри їх землекористування й можливість придбати засоби виробництва були обмежені законодавством.

Зростає роль домашніх господарств з посиленням товарних відносин та розвитку ринкових трансформацій. Це визначається тим, що вони виявились найбільш пристосованими до ринкових умов і беруть

активну участь у кругообігу ринкової економіки як самостійні суб'єкти господарювання, що мають власні потреби та інтереси. Отже, домогосподарство виступає одним із основних суб'єктів ринкової діяльності.

У економічній літературі відсутнє єдине поняття сутності домашніх господарств. У статистичному щорічнику України стверджується: "Господарства населення — домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи-підприємці, які проводять свою діяльність у галузі сільськогосподарства" [8, с. 136].

У підручнику з політичної економії за редакцією В.Г. Федоренка домогосподарство трактується як економічний суб'єкт, який складається з одного або більшої кількості індивідів, що спільно проводять господарську діяльність і мають спільний бюджет [9, с. 158].

Більш виважено сутність домогосподарств розкривається через механізм функцій, які вони виконують в економічному розвитку суспільства. Головні з них такі: постачання чинників виробництва, споживання та заощадження. Домашні господарства є постачальниками на ринок ресурсів. Вони можуть мати у своєму розпорядженні землю, господарські будівлі, житлові будинки, машини, обладнання, транспортні засоби, сировину тощо. Приватна власність надає право домогосподарствам користуватись і розпоряджатись цими ресурсами, укладати угоди і, виходячи з власних інтересів, реалізувати вироблювану продукцію. Завдання полягає в тому, щоб забезпечити найбільш ретельне використання ресурсів, і насамперед людських, з метою досягнення максимального задоволення матеріальних потреб людини.

Функція споживання є провідною і показує відношення споживчих витрат домогосподарств до їх сумарного доходу. Невикористана на поточні споживчі потреби частина доходу накопичується для придбання нових споживчих благ. Отже, домогосподарства одночасно діють як виробники і як споживачі, оскільки на ринку ресурсів пропонують працю і підприємницькі здібності, землю, капітал, а на ринку споживчих благ визначають свій попит на них.

Виходячи із зазначених функцій, більш змістовним є тлумачення домогосподарства як економічної одиниці, що складається з однієї або більше осіб, які ведуть спільне господарство, яке забезпечує економіку ресурсами, зокрема робочою силою, і використовує зароблені на цьому кошти для задоволення своїх потреб [1, с. 102].

Функціонування домогосподарств може здійснюватись у будь-якій сфері виробництва. Домогосподарства, які виробляють сільськогосподарську продукцію, зосереджені переважно в сільській місцевості і частково у містах, переважно малих. В аграрному секторі сільськогосподарська продукція виробляється у трьох категоріях господарств, які мають різний юридичний статус і значні відмінності у розмірі обсягу виробництва: сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та господарства населення.

У пореформений період різко змінилась роль і місце різних категорій господарств у аграрній сфері. У нинішніх умовах однією із поширених форм господарювання тут є господарства населення, які мають вагоме значення у забезпеченні продовольчої безпеки країни та розвитку багатокладності в сільській місцевості. Адже велика частка сільськогосподарської продукції перемістилась у господарства населення і у 2003 році досягла найвищого рівня — 80% загального обласного показника. Але, починаючи з цього періоду, відбувається поступове зниження питомої ваги останніх у загальних показниках регіону. Проте ці суб'єкти господарювання досі виробляють близько половини загального обсягу сільськогосподарської продукції області, забезпечуючи високу частку найбільш трудомістких й енергозатратних її видів: картоплі — 87,3%, овочів відкритого ґрунту — 94,4, молока — 89,0, м'яса — 58,1% [7].

Істотне відставання споживання населенням окремих видів сільськогосподарських продуктів від науково обґрунтованих норм свідчить про необхідність подальшого розвитку і підтримки господарств населення. Особливо це стосується трудомісткої плодоовочевої та молочної продукції, яка у великих масштабах нині зосереджена у зазначених господарствах.

Отже, господарства населення мають і в сучасних умовах вагоме значення і продовжують відігравати важливу соціально — економічну роль у постачанні сільськогоспо-

дарської продукції на внутрішній ринок, забезпеченні зайнятості сільського населення та поповненні джерел своїх доходів. Узагальнення і аналіз наукових розробок стосовно напрямів і форм розвитку селянських господарств свідчить, що незважаючи на те, що вони не мають правового статусу суб'єкта підприємництва не означає відсутності в них у кожному конкретному випадку підприємницьких цілей та характеру їх діяльності [5, с. 91].

Необхідно зазначити, що останні роки відбулись позитивні зрушення у господарській діяльності усіх категорій і форм господарювання. Так, сільськогосподарські підприємства Тернопільської області за 2011—2014 рр. збільшили виробництво валової продукції на 47,5%, а господарства населення — на 8,0%. Порівняння тенденцій розвитку сільськогосподарських підприємств і господарств населення свідчать про зниження темпів зростання питомої ваги останніх у загальному обсязі валового виробництва. Натомість більш швидкими темпами зростає виробництво у сільськогосподарських підприємствах.

Водночас сільськогосподарські підприємства області ще не вийшли на досягнутий показник 1990 року і виробили тільки 79,7% валової сільськогосподарської продукції до рівня зазначеного періоду. Валова продукція рослинництва в сільгоспідприємствах все таки зросла на 6,3%, а тваринництва — знизилась аж на 70,3%. Господарства населення обсяг виробництва валової сільськогосподарської продукції за вказаний період підвищили на 24,7%, в тому числі галузі рослинництва — на 127,7%, а тваринництва — знизили на 28,9%.

Тому нині формуються різні думки щодо перспектив господарської структури аграрного сектора. Але це не дає підстави робити висновки про безперспективний розвиток у майбутньому індивідуальних господарств. Необхідно створити сприятливі умови збуту продукції індивідуальних виробників, поглиблення переробки сировини і реалізації кінцевого продукту споживачам [10].

Збереження і використання потенціалу господарств індивідуального сектору дає гарантію національної продовольчої безпеки на випадок соціальних катаклізмів. Тому, не заперечуючи провідної ролі великотоварних підприємств у розвитку аграрного сектору країни, державна аграрна політика повинна

всебічно сприяти дрібнотоварному сегменту національного продовольчого ринку [6, с. 26].

Напрями діяльності господарств населення пов'язані насамперед з земельними ресурсами. Згідно із Земельним кодексом України громадяни України мають право використовувати земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства, розвитку садівництва, а також будівництва і обслуговування житла, господарських будівель і споруд [3].

У складі домогосподарств, що здійснюють сільськогосподарську діяльність, найбільш поширеною формою є особисті селянські господарства. Законом України "Про особисте селянське господарство" вони визначені як такі, що здійснюють господарську діяльність "без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізація її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, зокрема у сфері сільського зеленого туризму" [2].

У Тернопільській області функціонує 1020 сільськогосподарських підприємств на кожне з яких припадає в середньому по 495,5 га сільськогосподарських угідь, 802 фермерських господарств із середнім розміром землі 80,9 га і 186,2 тис. особистих селянських господарств, що здійснюють господарську діяльність у середньому на 1,28 гектарах землі [7].

Господарювання селян продукує частину виробленої продукції для продажу на ринку та забезпечує отримання додаткових доходів. Для значної частини домогосподарств у сільській місцевості особисте, а колись підсобне господарство, є надійною сферою трудової зайнятості населення і важливою статтею сімейного бюджету. Цьому сприяє те, що для ведення ОСГ законодавством передбачено використання земельної ділянки розміром до 2,0 га землі, переданої фізичним особам у власність, а також одержання в натурі земельної ділянки. Внаслідок цього ці господарства мають можливість розширення власного землекористування понад встановлені розміри сільських садиб за рахунок приєднання до них виділених у натурі земельних часток (паїв).

Усе це свідчить про наявність у частини ОСГ складових підприємницької діяльності і у сучасних умовах вони є тією чи іншою мірою ринкового типу. Стосовно сучасного стану селянських господарств можна констатувати, що чисельність їх внаслідок погіршення демографічної ситуації в області за останній період дещо скоротилась: із 191,1 тис. у 2011 р. до 186,2 тис. у 2014 р. При цьому розміри землі для ведення особистого селянського господарства скоротились відповідно з 157,4 до 146,4 тис. гектарів.

Проблемними для господарств населення залишаються умови реалізації ними частини виробленої продукції до споживачів. У розв'язанні цієї проблеми важлива роль повинна відводитись обслуговуючій кооперації, у якій насамперед заінтересовані малі підприємства.

Особливо відчувають ускладнення умов реалізації надлишку виробленої продукції ті селянські господарства, що збільшили частку товарів за рахунок розширення земельних площ і які віддалені від ринків збуту. Мотивації, що існували в минулому у підсобних особистих господарствах: відносно сприятливі закупівельні ціни, надбавки до них за якість і кількість зданої продукції, сама система заготівель тощо, були зруйновані, а вигідні для селян нові умови не створені. Нині більшість сільського населення потерпає від диспаритету цін, невигідних умов закупівель, відсутності належної системи інфраструктури заготівель [4, с. 112].

У нинішніх умовах поширеним каналом реалізації сільськогосподарської продукції є посередницькі структури, які здебільшого контролюють внутрішній ринок і мають можливість диктувати малим та іншим товаровиробникам низькі ціни і отримувати за рахунок цього значні та невиправдані доходи. Скласти конкуренцію в закупівлях сільськогосподарської продукції у малих підприємствах можуть вони самі шляхом об'єднання у різні кооперативи. Тому проблема пошуку шляхів підвищення ефективності діяльності особистих селянських господарств є надзвичайно актуальною.

ВИСНОВКИ

У складних фінансово-економічних умовах селянські домогосподарства значною мірою компенсують недостатній рівень виробництва у сільськогосподарських підприємствах, захищають селян від економічних катаклізмів, забезпечують їх життєву ста-

більність і надходження грошових доходів. У процесі реформування аграрного сектора економіки різко понизився попит на найману робочу силу, що призвело до значного безробіття у сільській місцевості. Розширення землеволодіння в господарствах населення дає змогу підвищити рівень зайнятості населення сільських територій. З цього випливає висновок, що ситуація на внутрішньому продовольчому ринку в значній мірі залежить від цих суб'єктів господарювання, які виробляють більше половини загального обсягу виробництва валової сільськогосподарської продукції і зміцнюють національну продовольчу безпеку країни. Це вимагає дієвих законодавчо-організаційних заходів щодо механізму збуту товарної продукції домогосподарств і державна політика повинна бути спрямована на сприяння, підтримку та фінансову допомогу їх діяльності.

Література:

1. Ажнюк М.О. Основи економічної теорії: навч. посіб. / М.О. Ажнюк, О.С. Передрій. — К.: Знання, 2008. — 368 с.
2. Закон України "Про особисте селянське господарство" від 15.05.2003 р. № 742-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15>
3. Земельний кодекс України // Українська інвестиційна газета. — 2002. — 64 с.
4. Кириленко І.Г. Роль мотиваційних чинників у нарощуванні обсягів виробництва аграрної продукції / І.Г. Кириленко, В.П. Кравчук // Економіка АПК. — 2013. — №5. — С. 108—115.
5. Малік М.Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств / М.Й. Малік, В.М. Заєць // Економіка АПК. — 2013. — №5. — С. 87—95.
6. Пасхавер Б.Й. Малі форми аграрного виробництва / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. — 2013. — №11. — С. 18—26.
7. Сільське господарство Тернопільської області за 2013 рік. Статистичний збірник. — Тернопіль, 2014.
8. Статистичний щорічник України за 2010 рік. Державна служба статистики України. — Київ: ТОВ "Аугуст Трейд", 2011. — 455 с.
9. Федоренко В.Г. Політична економія: Підручник / В.Г. Федоренко, О.М. Діденко, М.М. Руженський, О.Ф. Іткін. — К.: Алерта, 2008. — 487 с.

10. Федуняк І.О. Економічна ефективність виробництва валової продукції сільського господарства з врахуванням основних напрямів її переробки / І.О. Федуняк, Т.В. Федуняк // Ефективна економіка. Електронне наукове видання Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету. — 2014. — №11 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3500>

References:

1. Azhniuk, M. O. and Peredrij, O. S. (2008), *Osnovy ekonomichnoi teorii* [Foundations of economic theory], Znaniia, Kyiv, Ukraine.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *The Law of Ukraine "On a personal farm"*, available at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15 (Accessed 4 March 2016).
3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2014), *"Land Code of Ukraine"*, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
4. Kyrylenko, I.H. and Kravchuk, V.P. (2013), "The role of motivational factors in increasing agricultural production", *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 108—115.
5. Malik, M.J. and Zaiets', V.M. (2013), "Theoretical principles and directions of transformation of private farms", *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 87—95.
6. Paskhaver, B.J. (2013), "Small forms of agricultural production", *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 18—26.
7. State Statistics Service of Ukraine (2014), *"Sil's'ke hospodarstvo Ternopil's'koi oblasti za 2013 rik"* [Agriculture Ternopil Region for 2013], *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Ternopil*, Ukraine.
8. State Statistics Service of Ukraine (2011), *"Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2010 rik"* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2010], *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine*, p. 455.
9. Fedorenko, V. H. Didenko, O.M. Ruzhen's'kyj, M.M. and Itkin, O.F. (2008), *Politychna ekonomiiia* [Political Economy], *Alerta, Kyiv, Ukraine*.
10. Feduniak, I.O. and Feduniak, T.V. (2014), "The economic efficiency of gross agricultural production with the main directions of its processing", *Efektivna ekonomika*, vol. 11.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2016 р.